

דיני מוקצה (שיעור 11)**בסיס לדבר האסור וביטול כלי מהיכנו**

שיעור מספר 47

עד כה הגדרנו את החפצים שאסור לטלטלם בשבת – מוקצה מחמת גופו, מוקצה מחמת חסרון כיס, וכלי שמלאכתו לאיסור.

בשיעור זה נלמד מה דינו של חפץ שאינו מוקצה, אך מוקצה מונח עליו.

בסיס לדבר האסור**משנה מסכת שבת פרק כא משנה ב**

האבן שעל פי החבית – מטה על צדה והיא נופלת. היתה בין החביות – מגביה, ומטה על צדה, והיא נופלת. מעות שעל הכר – נוער את הכר והן נופלות

רש"י מסכת שבת דף קמב עמוד ב

משנה. מטה על צדה - מטה חבית על צדה אם צריך ליטול מן היין, והאבן נופלת, ולא יטלנה בידים. היתה בין החביות - וירא שלא תפול האבן על החביות וישברם. מגביה - לחבית כולה, ומסלקה מבין החביות, ושם מטה על צדה.

אבן המוקצה מחמת גופה מצויה על החבית. מה יעשה מי שרוצה להשתמש בתוכן החבית? במשנה מבואר כי מותר להטותה וכך להפיל את האבן. אם מסיבה כלשהי אין אפשרות להפיל את המוקצה במקומו, ניתן לטלטל את החבית עם המוקצה שעליה, ולגרום לנפילת המוקצה במקום אחר, כמו שמבארות הברייתות המובאות בגמרא –

תלמוד בבלי מסכת שבת דף קמב עמוד ב

היתה בין החביות מגביה. תניא, רבי יוסי אומר: היתה החבית מונחת באוצר, או שהיו כלי זכוכית מונחין תחתיה - מגביה למקום אחר, ומטה על צדה והיא נופלת. ונוטל הימנה מה שצריך לו, ומחזירה למקומה ... אמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן: לא שנו אלא לצורך גופו, אבל לצורך מקומו - מטלטלו ועודן עליו. וכן תני חייא בר רב מדיפתי: לא שנו אלא לצורך גופו, אבל לצורך מקומו - מטלטלו ועודן עליו.

רש"י מסכת שבת דף קמב עמוד ב

היתה החבית מונחת באוצר - כלומר: במקום מכונס, שאוצרין שם חביות הרבה, ודואג שמא יטלה ותפול האבן על החבית שאצלה. לא שנו - דמנערה ואינו מטלטלה בעודן עליה. אלא שצריך לגופו - של כר, לשכב עליו, הלכך בניעור סגיא, ושדי ליה באתרייהו. אבל צריך למקומו - של כר - מטלטלו עם המעות למקום אחר.

במשנה ובברייתא הראשונה המניעה מניעור המוקצה במקומו היא החשש שהמוקצה ישבור חפץ אחר. בברייתא השניה המניעה היא מפני שהניעור לא יועיל. האדם מעוניין להשתמש במקום זה. הפלת המוקצה במקומו לא תפנה עבורו את המקום. נמצאנו למדים שבמידה וניתן להפיל את המוקצה מהחפץ עליו הוא מונח, ניתן לטלטל את החפץ והמוקצה שעליו למקום אחר. באלו תנאים מותר לטלטל את החפץ עם המוקצה שעליו? רב מעיר שדברי המשנה תקפים להלכה רק במידה והחבית והכר לא נעשו בסיס לדבר האסור –

תלמוד בבלי מסכת שבת דף קמב עמוד ב

גמרא. אמר רב הונא אמר רב: לא שנו אלא בשוכח, אבל במניח - נעשה בסיס לדבר האסור ... מעות שעל הכר. אמר רב חייא בר אשי אמר רב: לא שנו אלא בשוכח, אבל במניח - נעשה בסיס לדבר האסור

הנחת מוקצה על חפץ שמותר לטלטלו הופכת את החפץ ל'בסיס לדבר האסור', ודינו כדין המוקצה. אם כך, מדוע המשנה מתירה את טלטול החבית כאשר האבן מונחת עליה? מפני שאם האדם שכח את האבן על החבית, היא לא נעשית בסיס לדבר האסור. בסיס לדבר האסור נעשה רק כאשר הנחת החפץ נעשתה מדעתו של המניח. את גדרי ההנחה והשכחה נבאר בהמשך.

הבסיס נאסר לכל השבת כולה

תלמוד בבלי מסכת שבת דף מד עמוד ב

אמר רב יהודה אמר רב: מטה שיחדה למעות, הניח עליה מעות - אסור לטלטלה, לא הניח עליה מעות - מותר לטלטלה. לא יחדה למעות, יש עליה מעות - אסור לטלטלה, אין עליה מעות - מותר לטלטלה, והוא שלא היו עליה בין השמשות

רש"י מסכת שבת דף מד עמוד ב

הניח עליה מעות - אפילו בחול, הרי הוקצה לאיסור ואסור לטלטלה, ואפילו נסתלקו המעות מבעוד יום לא יחדה למעות - אין עליה מעות בשבת. מותר לטלטלה - ואף על גב דהניח עליה מעות בחול. והוא - שנסתלקו מבעוד יום - שלא היו עליה כל בין השמשות, אבל היו עליה כל בין השמשות - איתקצי לכולי יומא.

חברותא שבת דף מד עמוד ב

איתמר: אמר רב יהודה אמר רב: מטה שיחדה למעות, הרי אם הניח עליה מעות מערב שבת - אסור לטלטלה אפילו אם ניטלו ממנה המעות לפני שבת. שאין זה ייחוד של "הזמנה" גרידא, אלא השתמש בה בפועל עבור מעות. לא הניח עליה מעולם מעות - מותר לטלטלה על אף שייחדה למעות. לא יחדה למעות, ועתה בשבת יש עליה מעות - אסור לטלטלה. אין עליה מעות - מותר לטלטלה, אפילו היו עליה מעות בימי חול. והוא שלא היו עליה בין השמשות. כי אם היו המעות עליה בין השמשות וניטלו ממנה בשבת, על ידי גוי או תינוק, אמרינן מיגו דאיתקצאי בין השמשות איתקצאי לכולי יומא

הראשונים הבהירו שהדברים אמורים בכפוף לדיני הפלת המוקצה שלמדנו בתחילת השיעור. עתה אנו מתמקדים בכך שאם המיטה נעשתה בסיס לדבר האסור בכניסת השבת, אסור לטלטל אותה במשך השבת כולה, גם אם המוקצה הוסר ממנה במהלך השבת (האם במקרה זה המוקצה הונח או נשכח על הבסיס? לכאורה בהכרח מדובר שהמעות הונחו על המיטה, ולא נשכחו עליה. כיצד המעות הונחו על המיטה, אם הם לא היו עליה בין השמשות? נקודה זו והשלכותיה יבוארו בהמשך).

שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן שי סעיף ז

מטה שיש עליה מעות, או אפילו אין עליה עתה והיה עליה בין השמשות, אסור לטלטלה, דמגו דאתקצאי לבין השמשות אתקצאי לכולי יומא. הגה: ואפילו לנורך גופו או לנורך מקומו. והוא הדין לכל דבר היתר שמונח עליו איסור, אבל אם אין עליה עתה מעות וגם לא היה עליה בין השמשות, מותר לטלטלה

ביטול כלי מהיכנו

משנה מסכת שבת פרק ג משנה ו

אין נותנין כלי תחת הנר לקבל בו את השמן. ואם נותנו מבעוד יום מותר

מדוע אסור להניח את הכלי לקבל את השמן? רב חסדא מציין איסור נוסף הדומה לזה -

תלמוד בבלי מסכת שבת דף מב עמוד ב

גמרא. אמר רב חסדא: אף על פי שאמרו אין נותנין כלי תחת תרנגולת לקבל ביצתה - אבל כופה עליה כלי שלא תשבר מדוע אסור לתת כלי שיקבל את הביצה שנולדת בשבת?

תלמוד בבלי מסכת שבת דף מג עמוד א

רב יוסף אמר: היינו טעמא דרב חסדא - משום דקא מבטל כלי מהיכנו. איתיביה אביי: ... - כופין את הסל לפני האפרוחין שיעלו וירדו! - קסבר: מותר לטלטלו. - והתניא: אסור לטלטלו! - בעודן עליו. - והתניא: אף על פי שאין עודן עליו אסור! - אמר רבי אבהו: בעודן עליו כל בין השמשות, מיגו דאיתקצאי לבין השמשות - איתקצאי לכולי יומא

כאשר הכלי יקבל את הביצה, יהיה אסור לטלטל את הכלי. לכן מראש אסור להניח את הכלי באופן שהמוקצה יגיע אליו.
מדוע?

רש"י מסכת שבת דף מב עמוד ב

אסור לבטל כלי מהיכנו, להושיב כלי במקום שלא יוכל עוד ליטלו משם, דהוי כקובע לו מקום ומחברו בטיט ודמי למלאכה, וכלי זה משיפול בו השמן המוקצה - יהא אסור לטלטלו

ואילו הרמב"ם כתב -

רמב"ם הלכות שבת פרק כה הלכה כג

אסור לבטל כלי מהיכנו מפני שהוא כסותר, כיצד? לא יתן כלי תחת הנר בשבת לקבל את השמן הנוטף, שהשמן שבנר אסור לטלטלו וכשיפול לכלי יאסר טלטול הכלי שהיה מותר וכן כל כיוצא בזה, לפיכך אין נותנין כלי תחת התרנגולת לקבל ביצתה

לפי רש"י, ביטול הכלי מהיכנו מקבע את הכלי במקומו, ובכך הוא דומה לבונה. לפי הרמב"ם ביטול הכלי מהיכנו הורס את אפשרות השימוש בכלי, ובכך הוא "סותר" את הכלי.

❖ הרחבות – הטעמים לאיסור ביטול כלי מהיכנו

לעיל למדנו שבסיס לדבר האסור נוצר בכניסת השבת בלבד. אם כך, לכאורה במקרה שלנו מותר להפיל את המוקצה ולטלטל את הכלי, ואינו מבטל את הכלי מהיכנו! בשאלה זו חלקו הראשונים. תוספות מתלבטים לגבי המציאות של איסור המיטה שהונחו עליה מעות –

תוספות מסכת שבת דף מד עמוד ב

יש עליה מעות אסור לטלטלה – על כרחנו במניח איירי, דבשכח תנן "מנער הכר והן נופלות". ובמניח בשבת איירי, דבהניח מבעוד יום והיו עליה בין השמשות, אפילו אין עליה מעות אסור לטלטלה, כדקאמר בסיפא דמילתיה. וקשה, דאיך יכול להיות שמניח לדעת בשבת? וי"ל כגון שהניח נכרי או תינוק לדעת ישראל ... כגון שהניחם לדעת ישראל כדי להסירם אחר שעה

הברייתא מסתיימת באמירה שאם המעות היו על המיטה בין השמשות, אסור לטלטלה. אם כך, במה עוסקת הרישא? במצב שהמעות הונחו באמצע השבת, על ידי נכרי. כיצד, אם כן, מתקיימת הדרישה שיניח את המעות מדעתו? בעלי התוספות מבארים שהנכרי יכול להניח את המעות על המיטה מדעת בעליו. לפי בעלי התוספות עולה שגם אם המוקצה הונח במהלך השבת, אסור לטלטל את הבסיס. בברייתא ובגמרא כאן לא עולה האפשרות לנער את המוקצה מהבסיס. סיכום ההלכות לפי בעלי התוספות –

אם חפץ הונח על הבסיס בשכחה – מנער את הבסיס והמוקצה נופל, במקום שלא יפגע בחפצים אחרים. מוקצה שהונח בכוונה על הבסיס, והיה מונח שם בין השמשות – אסור את הבסיס, בין אם המוקצה עליו ובין אם לאו.

אם המוקצה הונח בכוונה במשך השבת – אסור לטלטל את הבסיס, ואין אפשרות להפיל את המוקצה. ברם, אם המוקצה סר מהבסיס, מותר לטלטל את הבסיס.

אם יודע שהמוקצה עתיד ליפול למקום מסוים – אסור להניח שם חפץ בכדי לקבלו כך שיהווה בסיס למוקצה, מכיוון שבמקרה זה טלטול הבסיס יאסר עליו, זהו איסור ביטול כלי מהיכנו. ברם ראשונים רבים חלקו על כך.

בסוגיה הבאה מדובר על אדם שהגיע לעיר בכניסת השבת –

תלמוד בבלי מסכת שבת דף קנד עמוד ב

אמר רב הונא: היתה בהמתו טעונה כלי זכוכית - מביא כרים וכסתות ומניח תחתיה, ומתיר החבלים והשקין נופלים. והאנן תנן: נוטל את הכלים הניטלין בשבת! - כי קאמר רב הונא - בקרני דאומנא, דלא חזיא ליה. - והא קא מבטל כלי מהיכנו! - בשליפי זוטרי

רש"י מסכת שבת דף קנד עמוד ב

טעונה כלי זכוכית - שאין ניטלין בידו להניחן לארץ.

והאנן תנן נוטל את הכלים הניטלין - וכלי זכוכית ניטלין הן, ולמה לי מתיר את החבלים?

דאומני - מקיז דם, שאין ראויין בשבת לכלום, לפי שמאוסים.

והא מבטל כלי - כרים וכסתות, כשמניחן תחת דבר שאין ניטל, מבטלן מהיכנו דשוב לא יטלם משם, ודמי לסותר¹

בשליפי זוטרי - משואות קטנים, ששומט הכר מתחתיהם ונופלין על הכר השני, וכן עד שמגיען לארץ.

¹ יש לציין שרש"י כאן מבאר שביטול כלי מהיכנו דומה לסותר, לכאורה כדברי הרמב"ם שלמדנו לעיל

חברותא שבת דף קנז עמוד ב

אמר רב הונא: היתה בהמתו טעונה בשבת כלי זכוכית - כשרוצה לפרוק אותם מעליה, הרי הוא מביא כרים וכסתות ומניח תחתיה, ומתיר את החבלים, והשקין שבהם הכלים נופלים מאליהם על הכרים והכסתות. ועושה כן כדי שלא יפלו הכלים על הארץ ויישברו. אבל לא יטול את הכלים מעל גב הבהמה בידיו. ומקשינן: והאנן תנן: נוטל בידיו את הכלים הניטלין בשבת. ואף כלי זכוכית ניטלים בשבת, ואמאי אסר רב הונא ליטלם בידים? ומשינן: כי קאמר רב הונא דאינו נוטלן, בקרני דאומנא [כלי אומן שמקויו בהם דם] קאמר. דמחמת מאיסותם לא חזיא ליה בשבת למידי, ומוקצין הם. ושוב מקשינן: ואיך שרי להניח כרים וכסתות כדי שיפלו עליהם כלים אלו? והא קא מבטל כלי מהיכנסו. שהרי על ידי שיפלו הכלים המוקצים על הכרים, שוב לא יוכל לטלטלם. שהרי אסור לו ליטול את המוקצה מעליהם. ואין לבטל בשבת כלי מהיתר טלטולו, משום דדמי לסותר. ומשינן: הכא במאי עסקינן, בשליפי זוטרי [משאות קטנים]. שלאחר שהם נופלים על הכר העליון, הרי הוא שומטו מתחתיהם, והם נופלים על הכר שתחתיו, וכן הלאה, עד שנופלים על הארץ. נמצא דאינו מבטל את הכרים מהיכנסו.

הגמרא שואלת מדוע מותר להניח כרים וכסתות במקום בו ייפלו הקרני דאומנא (כלי הקזת הדם), הרי הוא מבטל את הכלי מהיכנסו במעשה זה! הגמרא מתרצת שמדובר במשאות שניתן לשמוט מהכר. מדוע ניתן לשמוט את המשאות הקטנים, ולא את הגדולים?

המאור הקטן מסכת שבת דף סו עמוד ב

אם היו שליפי רברבי והיו תחתיהן כרים וכסתות לא היו מותרין לטלטלן משם. ואוקימנא בשליפי זוטרי, דלא מבטל כלי מהיכנסו, שיכול לשמוט כל כר וכר מתחתיהן, כמעות שעל הכר שנוער הכר מתחתיהן. ואין זה נעשה בסיס לדבר האסור, שלא היו עליהן מבין השמשות, ועוד שלא נתנו תחתיהן אלא על דעת לשמטן

בעל המאור כותב שיש שתי סיבות לכך שהכר אינו בסיס לדבר האסור – א. המוקצה לא היה עליו בין השמשות. ב. מראש ההנחה על הכר תוכננה כהנחה זמנית.

בכל אחד מהתירוצים הללו יש חידוש משמעותי. בשלב זה אנו מתמקדים בתירוץ הראשון.

בעל המאור אומר שאם המוקצה לא היה מונח על הבסיס בין השמשות, לא נעשה בסיס לדבר האסור. אם בסיס לדבר האסור אינו יכול להיווצר באמצע השבת, מהו איסור ביטול הכלי מהיכנסו?

תשובה לכך ניתן להוציא מהחילוק בין שליפי רברבי ושליפי זוטרי –

אם מעשית ניתן לנער את המוקצה מהבסיס, אין בכך איסור ביטול כלי מהיכנסו.

אם אין אפשרות מעשית לנער את המוקצה מהבסיס (מחשש שיישברו, מחמת גודלם וכבדם), זהו איסור ביטול כלי מהיכנסו.

חשוב לחדד – אכן לא נוצר כאן בסיס לדבר האסור, במובן ההלכתי. האדם מבטל את הכלי מהיכנסו מכיוון שהוא העביר אליו מוקצה שאינו רוצה לפנותו בדרכים המותרות לו. המניעה מושפעת מההלכה, האוסרת עליו לטלטל את המוקצה בידיים בצורה שתשמור על המוקצה, אך ההלכה איננה מונעת את הסרת המוקצה לגמרי (כמו בבסיס לדבר האסור). החלטת האדם להימנע משימוש בכלים ההלכתיים העומדים ברשותו (מסיבות מוצדקות לחלוטין!) היא שמבטלת את הכלי מהיכנסו.

היו מבעלי התוספות שהגדירו את איסור ביטול כלי מהיכנסו באופן זה –

הגהות אשרי מסכת שבת פרק ג סימן יח

מותר לתת כלי תחת נר של שעוה, דהא יכול לטלטלו ולנערו, כמו אבן שעל פי החבית, דאם מונחת בין החביות, דמסלקה ואחר כך מנערה. ולא דמי לשמן, שאין רוצה לנערו ולהפסידו, דהוה מבטל כלי. וביצה נמי, איכא למימר שירא לנער פן תשבר, אבל האי נר ודאי ינער קודם שלא יאחז האור בכלי. מהרי"ח

❖ הרחבות – ביאור הבית יוסף את דברי המהרי"ח

המהרי"ח מבאר את כל הסוגיות המזכירות את איסור ביטול הכלי מהיכנסו בעזרת אותו החילוק בין שליפי רברבי לשליפי זוטרי. לפי השיטות הללו, הכלל יוצא כך –

בסיס לדבר האסור נוצר רק אם הוא מונח על הבסיס בין השמשות, בכניסת השבת.

אם הוא הונח כך בכוונה תחילה – נעשה בסיס לדבר האסור. אחרת, הוא אינו בסיס לדבר האסור, וניתן לנער את הבסיס מהמוקצה שעליו ולהשתמש בו.

אסור להניח בשבת כלי באופן שיקבל אליו מוקצה במהלך השבת, אם אין אפשרות מעשית לנער את המוקצה ממנו. אך אם ניתן לנער את מוקצה מעל גבי הכלי, אין בכך איסור – מותר להניחו לקבל את המוקצה, ולאחר מכן לנער את המוקצה ממנו ולטלטל את הכלי.

כיצד מבארים הראשונים החולקים על בעל המאור את ההיתר להפיל את השליפי זוטרי על הכרים בשבת? בכדי לענות על שאלה זו עלינו להיכנס לעומק הדיון על בסיס שנוצר באמצע השבת, ולשאלה אם כוונה להסיר את החפץ מתירה את הבסיס. לפני שנעשה זאת, נסכם את שהעלנו עד כה.

לסיכום:

במשנה (מסכת שבת פרק כא משנה ב) נאמר שאם מוקצה מונח על חפץ שאדם רוצה להשתמש בו או בתוכו במהלך השבת, מותר להפיל את המוקצה מהחפץ. אם אין אפשרות להפיל את החפץ במקומו, הוא יכול לטלטלו למקום אחר ולהפילו שם (בגמרא, מסכת שבת דף קמ"ב ע"ב) מרחיבים את ההיתר הזה יותר). בגמרא (שם) מציין רב הונא בשם רב שההיתר הוא בתנאי שהחפץ לא נעשה בסיס לדבר האסור. בסיס לדבר האסור נוצר רק אם המוקצה הונח על החפץ, ולא נשכח עליו. מדברי רב יהודה בשם רב (שם דף מ"ד ע"ב) מבואר שהבסיס נאסר כל עוד המוקצה עליו, ואם הוא היה עליו בין השמשות – הבסיס נאסר, גם אם המוקצה סר מהבסיס במהלך השבת. הדברים נפסקו בשו"ע והרמ"א (סימן ש"י סעיף ז).

ביטול כלי מהיכנו

מהמשנה (מסכת שבת פרק ג' משנה ו) והגמרא (מסכת שבת דפים מ"ב ע"ב-מ"ג ע"א) עולה שאסור לגרום למוקצה להיות מונח על חפץ בשבת, מפני שבמעשה זה מבטל את החפץ-הכלי מהיכנו. מדוע אסור לבטל כלי מהיכנו? מדברי רש"י על אתר נשמע שאסור לקבע את הכלי במקומו, מפני שיש בכך דמיון לבניה. הרמב"ם מבאר שכאשר הורס את אפשרות השימוש בכלי, הרי הוא כסותר את הכלי. האם הכלי אכן מבוטל משימוש? מהברייתא בדף מ"ד ע"ב נשמע שהבסיס נוצר בכניסת שבת בלבד? כאמור בדף קמ"ב ע"ב, יתכן מצב בו מוקצה מונח על בסיס, אך ניתן לנער אותו ממנו. אם ניתן לנער את המוקצה מהבסיס, הוא אינו בטל מהיכנו!

למדנו שני אפשרויות מרכזיות ליחס בין כיוונים מרכזיים בראשונים – א. מדברי בעלי התוספות בדף מ"ד ע"ב עלה כך –

אם חפץ הונח על הבסיס בשכחה – מנער את הבסיס והמוקצה נופל, במקום שלא יפגע בחפצים אחרים. מוקצה שהונח בכוונה על הבסיס, והיה מונח שם בין השמשות – אסור את הבסיס, בין אם המוקצה עליו ובין אם לאו.

אם המוקצה הונח בכוונה במשך השבת – אסור לטלטל את הבסיס, ואסור להפיל את המוקצה. ברם, אם המוקצה סר מהבסיס, מותר לטלטל את הבסיס.

אם יודע שהמוקצה עתיד ליפול למקום מסוים – אסור להניח שם חפץ בכדי שיהווה בסיס למוקצה, מכיוון שבמקרה זה טלטול הבסיס ייאסר, וזהו איסור ביטול כלי מהיכנו. ב. מדברי בעל המאור והגהות אשרי עלה כך –

בסיס לדבר האסור נוצר רק אם הוא מונח על הבסיס בין השמשות, בכניסת השבת.

אם הוא הונח כך בכוונה תחילה – נעשה בסיס לדבר האסור. אחרת, הוא אינו בסיס לדבר האסור, ומותר לנער את הבסיס מהמוקצה שעליו ולהשתמש בו.

אסור להניח בשבת כלי באופן שיקבל אליו מוקצה במהלך השבת, אם אין אפשרות מעשית לנער את המוקצה ממנו. אך אם ניתן לנער את מוקצה מעל גבי הכלי, אין בכך איסור – מותר להניחו לקבל את המוקצה, ולאחר מכן לנער את המוקצה ממנו ולטלטל את הכלי.

בסיס למוקצה שמראש מתכוון להסיר במשך השבת, והמשך בירור אם בסיס שנוצר באמצע השבת נאסר

למדנו לעיל את הגמרא שחילקה בין שליפי רברבי חוטרי. בעל המאור הציע שתי סיבות לכך ששליפי חוטרי אינם מייצרים בסיס לדבר האסור אם הונחו על הבסיס באמצע השבת - א. המוקצה לא היה עליו בין השמשות. ב. מראש ההנחה על הכר תוכננה כהנחה זמנית. ר"ת מסכים עם התירוץ השני –

ספר הישר לר"ת (חלק החידושים) סימן רמד

עם הליכתו לבית הכנסת הוציא חבית יין והניח אבן על פי הכד שלא יפול בה דבר. ולאחר שיצאנו מבית הכנסת שאלתי את מורי אם יכול לטלטל את הכד אחר שיטנו ויפול האבן משום הא דתנן בפרק נוטל האבן שעל פי החבית מטה על צידה והיא נופלת מאליה. ואמרין בגמרא אמר רב הונא אמר רב לא שנו אלא בשכח אבל במניח נעשה בסיס לדבר האסור ואסור לטלטל אפי' חבית עצמה אם תפול ממנה האבן ... ואמר לי ר' דמותר הואיל ודעתו היה ליטלה בשבת משם דהא דאמרין במניח נעשה בסיס לדבר האסור היינו דאין דעתו ליטלה כגון חבית שאין מסתפקין ממנה אלא שנמלך בשבת אבל היכא דדעתו ליטלה מותר

ר"ת סובר שאפילו אם החפץ המוקצה הונח בכוונה תחילה לפני שבת, והיה שם בין השמשות, החפץ אינו נעשה בסיס לדבר האסור אם מראש התכוון להסיר את המוקצה במשך השבת. אם כך, החלוקה המעשית שכתב בעל המאור בין שליפי רברבי חוטרי רלוונטית גם לשיטתו. כלומר, מכיוון שמעשית ניתן לנער את השליפי זוטרי מהכר, אינו נעשה בסיס לדבר האסור. את השליפי רברבי אין יכולת לנער, ולכן בשעה שמפיל אותם על הכר מתכוון לבטלו להמשך השבת, ונעשה בסיס לדבר האסור. יש לציין – ר"ת מתייחס לכך שהבסיס אינו נאסר אם כוונתו להסיר את המוקצה בהמשך השבת, אפילו אם המוקצה הונח עליו בכניסת השבת. אמנם דברי בעל המאור שהובאו לעיל התייחסו למוקצה שהועבר לבסיס בשבת עצמה, אך במקומות אחרים בעל המאור אומר שהדברים נכונים גם ביחס למוקצה שהונח על הבסיס לפני השבת והיה עליו בכניסת השבת, כדברי ר"ת. אדם טמן (באופן המותר, בגדרי ההטמנה המותרת עסקנו בשיעור 26) את קדירתו בחפצים המוקצים מחמת גופם. האם מותר להרים את מכסה הסיר שהמוקצה הונח עליו?

המאור הקטן מסכת שבת דף כג עמוד ב

אף על פי שכסה בדבר שאינו ניטל, נוטל ומחזיר, שמנער הקדרה והכסוי נופל. ואין אומרים זה נעשה בסיס לדבר האסור, לפי שאינו אלא לצורך שעה, ודעתו היה מאתמול ליטול ממנה בשבת

בעל המאור פוסק שמכסה הקדירה לא נעשה בסיס לדבר האסור, מפני שמראש כוונת המניח הייתה להסיר את המכסה והמוקצה שעליו במהלך השבת (אין זה אומר שמותר לטלטל את המוקצה או את המכסה ללא הגבלות! כפי שלמדנו במשנה לעיל, מותר ליטול את הבסיס ולהפיל את המוקצה. אך המכסה אינו בסיס לדבר האסור).

הרשב"א חלק על כך –

חידושי הרשב"א מסכת שבת דף נא עמוד א

הטעם שאמר שאינו בסיס לדבר האסור מפני שאינו אלא לצורך שעה אינו מחוור בעיני, שהרי אסרו נר ושמן ופתילה מפני שנעשו בסיס לדבר האסור, ואף על פי שאין הנר בסיס לכל היום אלא לצורך מקצת הלילה, שהרי אדם מצפה מתי תכבה נרו!

הגמרא (בדף מד) מתייחסת לנר כבסיס לדבר האסור, שהרי אסור לטלטל את השמן והפתילה שבה. אך האדם מדליק את הנר בידיעה שהשמן יכלה והשלהבת תכבה. אם כך מדוע יש לנר (הכלי המכיל את השמן) דין של בסיס לדבר האסור? מחמת קושיה זו דוחה הרשב"א את שיטת ר"ת ובעל המאור, ומסיק שאם התכוון להניח את המוקצה על החפץ, הוא נעשה בסיס לדבר האסור, גם אם התכוון והיה מודע לכך שהמוקצה עתיד לסור מהבסיס.

בהמשך נעמוד על התירושים לקושיה ומשמעותם להלכה. בשלב זה אנו מתמקדים בעצם המחלוקת. כאמור, כאן הרשב"א מתייחס למוקצה המונח על הבסיס מכניסת השבת. אך הרשב"א סובר כך גם ביחס למוקצה שהועבר לבסיס במשך השבת עצמה. בעבר (שיעור 43 עמוד 8) למדנו משנה שעסקה בהנחת מוקצה על שולחן –

משנה מסכת שבת פרק כא משנה ג

בית שמאי אומרים: מגביהין מן השלחן עצמות וקליפין. ובית הלל אומרים: נוטל את הטבלה כולה ומנערה

באותו שיעור התייחסנו לשאלה אם הקליפות והעצמות ראויים לאכילה, ואם הם עשויים להוות גרף של רעי. בעזרת הידע שצברנו מאז, יש לנו את הכלים להתמודד עם המשנה בצורה רחבה יותר. בגמרא על משנה זו (דף קמ"ג ע"א) רב נחמן הופך את השיטות. אם כך, בית שמאי, הסוברים כדעת רבי יהודה, מתירים ליטול את הטבלה ולנערה (בית הלל חולקים וסוברים שאין צורך להתייחס לעצמות כמוקצה, אך אין סיבה להניח שחולקים על עצם הדין. כלומר – אילו העצמות היו מוקצה, בית הלל היו מסכימים שזו הדרך להתמודד איתן). כפי שלמדנו בתחילת השיעור, ההיתר להגביה את החפץ כולו ולנער את המוקצה מותנה בכך שאין לחפץ דין של בסיס לדבר האסור!

חידושי הרשב"א מסכת ביצה דף ב עמוד א

ובית הלל אומרים מסלק את הטבלה כולה ומנערה. איכא למידק היאך מסלק את הטבלה ... וא"ת והא הכא מניח הוא הקליפין והעצמות לדעת על השלחן, ומניח נעשה בסיס לדבר האסור, ואסור אפילו לנער, וכדאמר"י התם בההוא דנוטל לא שנו אלא בשוכח אבל במניח נעשה בסיס לדבר האסור ואסור ... תירצו בתוספות דהתם במניח לדעת כל השבת, אבל הכא לא הניחם על דעת שיעמדו שם כל השבת, והלכך הוה ליה כשוכח ... כדאמרין שלא הניחם שם לדעת שיעמדו שם כל השבת

הרשב"א מצטט בשם התוספות את דברי ר"ת. בשעת הסעודה, עת שמניח את הקליפות על השולחן, בכוונתו לפנות את השולחן כאשר יסיים את סעודתו. לפי ר"ת, מחשבה זו מספיקה בכדי שהטבלה לא תהפוך לבסיס לדבר האסור.

כפי שלמדנו לעיל, הרשב"א חלק על דברי ר"ת. על כן הוא מציע ביאור אחר –

עצמות וקליפים דלא חשיבי ואינו מצניעם כלל, לעולם אין להם תורת בסיס, ואף על פי שהניחם על השולחן כדי שלא יטנף הבית, מכל מקום לא לצורך עצמם הניחם שם, ולא להצניעם מחמת חשיבותן, הלכך אין הטבלה לבסיס להם כלל, אלא מסלק את הטבלה ומנערה

כפי שלמדנו לעיל, בכדי שהבסיס ייאסר, צריך שההנחה תהיה מכוונת. הרשב"א אומר שבמקרה זה הקליפות לא הונחו כדי לשמור עליהם וכדו' (אלא אדרבה – בכדי להישמר מהם). מכיוון שההנחה לא נעשתה בשביל המוקצה, הבסיס לא נאסר.

שימו לב שהרשב"א מתייחס לכל אורך הדרך לכך שעקרונות השולחן היה אמור להיאסר כדין בסיס לדבר האסור. כלומר, הרשב"א אינו שולל את זאת שבסיס לדבר האסור עשוי להיווצר באמצע השבת! לפי בעל המאור, קושיית הרשב"א מעיקרה ליתא. בסיס לדבר האסור אינו נוצר באמצע השבת, ואין איסור ביטול כלי מהיכנו אם אין מניעה לנער את הטבלה כולה, כמו שעושה במשנה שלפנינו! מדברי הרשב"א הללו למדנו שני דברים – א. בסיס לדבר האסור יכול להיאסר במשך השבת. ב. כוונת האדם להסיר את המוקצה באמצע השבת אינה מונעת את הפיכת הבסיס לבסיס לדבר האסור. ברם, הרשב"א תירץ את המקרה של העצמות והקליפין באופן נוסף –

חידושי הרשב"א מסכת שבת דף קמג עמוד א

והא דתנן מסלק את הטבלה כולה ומנערה ... ואינו נאסר מתורת בסיס, ואף על פי שהוא מניח מדעת על גבי הטבלה, דכיוון דבאמצע שבת הוא, ודעתו לסלקן לא הוי בסיס

בחידושויו על מסכת ביצה הרשב"א הציע שבמקרה זה לא מדובר על הנחה מדעת, במובן האוסר את הבסיס. כאן הרשב"א מקבל את ההנחה שמדובר בהנחה מדעת, ובכל זאת הבסיס אינו נאסר. מדוע הבסיס אינו נאסר? מפני השילוב של שני הטעמים! אמנם בסיס לדבר האסור נוצר באמצע השבת, וכוונה להסיר את המוקצה במשך השבת אינה מתירה את הבסיס מהיות בסיס לדבר האסור. אך כאשר שני הדברים קורים גם יחד – מוקצה מונח על בסיס באמצע השבת, ודעתו לסלק את המוקצה בהמשך השבת, הרי שהבסיס לא ייאסר כבסיס לדבר האסור.

אם כך, לסיכום המחלוקת בשלב זה –

יצירת בסיס באמצע השבת – לפי בעל המאור בסיס לדבר האסור אינו נוצר באמצע השבת. לפי בעלי התוספות והרשב"א – בסיס לדבר האסור יכול להיווצר באמצע השבת.

כוונה להסיר את המוקצה בהמשך השבת – לפי ר"ת ובעל המאור – בסיס אינו נאסר כבסיס לדבר האסור אם בשעת ההנחה מתכוון להסירו במשך השבת. לפי הרשב"א – כוונה זו אינה מונעת מהפיכתו לבסיס לדבר האסור.

כאשר שני הדברים מתקיימים – לפי בעל המאור – כל סיבה עומדת בפני עצמה כהיתר מהיות בסיס לדבר האסור. לפי ר"ת – הכוונה מצילה אותו מהפוך לבסיס לדבר האסור, אך הגעתו באמצע השבת אינה משנה דבר. לפי הרשב"א – רק השילוב מציל את הבסיס מאיסור.

האם הבסיס נאסר אם מתכוון להסיר את המוקצה בהמשך השבת?	האם בסיס לדבר האסור יכול להיאסר באמצע השבת?	בעל המאור
לא	לא	לא
לא	כן	בעלי התוספות
כן, אלא אם כן הבסיס נוצר באמצע השבת	כן, אלא אם כן כוונתו להסיר את המוקצה בהמשך השבת	רשב"א (בחידושויו למסכת שבת)

להלכה – לגבי בסיס לדבר האסור הנוצר באמצע השבת – המשנה ברורה (סימן רס"ו ס"ק כו) פסק בשם המג"א כדברי בעל המאור, שבסיס לדבר האסור אינו נוצר באמצע השבת.

הפסיקה בעניין רצון להסיר את המוקצה באמצע השבת

כאמור, ר"ת ובעל המאור סבורים שאם בשעת היווצרות הבסיס (שימו לב – לפי בעל המאור – זה יכול להיות רק בכניסת השבת. לפי ר"ת זה יכול להיות גם במהלך השבת!) מתכוון להסיר את המוקצה בהמשך, אינו נעשה בסיס לדבר האסור.
כאמור לעיל, הרשב"א חלק והקשה על כך –

חידושי הרשב"א מסכת שבת דף נא עמוד א

הטעם שאמר שאינו בסיס לדבר האסור מפני שאינו אלא לצורך שעה אינו מחוור בעיני, שהרי אסרו נר ושמן ופתילה מפני שנעשו בסיס לדבר האסור, ואף על פי שאין הנר בסיס לכל היום אלא לצורך מקצת הלילה, שהרי אדם מצפה מתי תכבה נרו!

הגמרא (בדף מז) מתייחסת לנר כבסיס לדבר האסור, שהרי אסור לטלטל את השמן והפתילה שבה. אך האדם מדליק את הנר בידיעה שהשמן יכלה והשלהבת תכבה. אם כך מדוע יש לכך דין של בסיס לדבר האסור? הרשב"א מסיק מכך שאם התכוון להניח את המוקצה על החפץ, נעשה בסיס לדבר האסור, גם אם התכוון והיה מדוע לכך שהמוקצה עתיד לסור מהבסיס.
הרשב"א מציע תירוץ לקושייתו –

חידושי הרשב"א מסכת ביצה דף ב עמוד א

מפני הדחק יש לי לומר להעמיד דשאני נר ... דאף על גב דדרכו לכבות באמצע שבת, כיוון שאינו מסור בידו, דאינו יודע אימתי תכבה נרו, ואפילו נצרך לו אינו יכול לכבותו ולא לנערו כדי שיכבה, ואינו יכול להשתמש בו, אלא צריך לישב ולצפות עד שיכבה מאליו, בכי הא ... הוה כמוקצה לכולי שבת ... אבל בגיזי צמר, אי נמי בקליפין ועצמות, שסלוקן תלוי בדעתו, ודעתו לנערם בכל עת שירצה ... מותר ... כיון שלא הניח לדעת שיעמדו שם כל השבת. כך נ"ל לישב דבריהם ז"ל

הרשב"א מציע תירוץ לשיטת ר"ת ובעל המאור. כאשר האדם מדליק את הנר, אין לו שליטה בכיבוי הנר וביכולת להסיר אותו ממקומו. המצבים בהם ר"ת ובעל המאור התירו הם מצבים בהם הסרת המוקצה היא בשליטת האדם מהרגע שהניח אותו. רק במצב זה הכוונה מועילה. וכך ביאר בתורת שבת (רבי יעקב וייל, נכד ה"קרבן נתנאל". מטרתו בחיבור ה"תורת שבת" הייתה דומה למטרת המשנה ברורה – לסכם, ובכך להוות תחליף נוח ללומד הרגיל ללמוד את דברי הפוסקים שקדמו לו – עולת שבת, ט"ז, מג"א, אליה רבה, ותוספת שבת, ולהכריע פסיקה (להלכה) –

ביאור הלכה סימן רעט סעיף ב ד"ה *אפילו

הוא (ר"ת) איירי בדעתו לסלק האיסור מעל הבסיס בשבת, ולכך לא נתבטל הבסיס לגביה, מה שאין כן בזה, שאין דעתו כלל לסלק ... עד שיכבה, ממילא נעשית המנורה בסיס להנר מתחלת השבת ... כ"כ בספר תורת שבת הפרי מגדים הציע הבחנה אחרת, עם נפקא מינות אחרות –

פרי מגדים אורח חיים משבצות זהב סימן שט ס"ק א

י"ל בכיסוי אבן לא שייך איתקצי בין השמשות, דאי בעי מנער בין השמשות, מה שאין כן נר לא שייך זה, דצריך בלילה נר שבת חובה, ושפיר איתקצי לכולי יומא

גם ר"ת ובעל המאור שהתירו בבסיס זמני, התירו זאת רק בהתקיים שני תנאים – א. כוונת המניח היא שהמוקצה יוסר בהמשך. ב. יש אפשרות להסיר את המוקצה כבר עתה. במידה ואין אפשרות להסיר את המוקצה בכניסת השבת, המוקצה קיבע את החפץ כבסיס לדבר האסור.
מה שהופך את הבסיס לבסיס לדבר האסור הוא המודעות של המניח לכך שהוא מקצה את הבסיס מטלטול. מכיוון שביכולתו להסיר את האבן בכניסת השבת, והוא מתכוון להסירו בהמשך, אין לו הכרח להתייחס לבסיס כחפץ שאין ביכולתו לטלטל. את הנר, לעומת זאת, אין ביכולתו לטלטל עד שיכבה. בכניסת השבת הוא מקצה את הבסיס מטלטול, ולכן אינו יכול לטלטל את הבסיס במשך כל השבת.

שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן שט סעיף ד

שכח אבן ע"י חבית, או מעות על הכר, מטה חבית על צדה והאבן נופלת, ומנער הכר והמעות נופלים; ואם היתה החבית בין החביות, בענין שאינו יכול להטות אותה במקומה, יכול להגביה כמו שהיא עם האבן למקום אחר להטותה שם כדי שיפול מעליה. ואם הניחם עליה מדעתו, ע"ד שישארו שם בכניסת השבת, אסור להטות ולנער. ויש אומרים דאפילו הניחם שם על דעת שישארו שם בכניסת השבת כדי שיטלם בשבת, מותר להטות ולנער בשבת; ולא אסרו אלא במניחם ע"ד שישארו שם כל השבת הגה: ולא אפילו נטל האיסור משם. אסור לטלטל הכלי. דמאחר שנעשה בסיס לדבר האסור למקצת השבת. אסור כל השבת כולה: וכן בכל מוקצה

השש"כ פוסק שניתן להקל במקום הפסד, אך זאת רק לפי התנאים שהציבו הפרי מגדים והתורת שבת –

שמירת שבת כהלכתה (מהזורה תשלט) פרק כ סעיף נג

במקום הפסד יש להקל ולסמוך על דעת המקלים גם אם הניח את המוקצה על הדבר המותר על דעת להשאירו שם בכניסת השבת, אלא שכוונתו הייתה שהוא ינערו במשך השבת או נכרי יקחהו

שם הערה קצד

לאו דווקא שכוונתו הייתה בהדיא לכך, אלא הוא הדין לדבר שדרכו בכך... ואם כל כוונתו היא לא לסלק את האיסור מן ההיתר עד שהאיסור יסתלק מאליו, אפילו יודע בבירור שהאיסור יסתלק ממנו במשך השבת, ודאי דלכולי עלמא אמרינן ביה מיגו דאתקצאי... וכן היכי שאי אפשר לו לנער את האיסור מההיתר במשך כל בין השמשות... בכל אלה אמרינן מיגו דאתקצאי

לסיכום:

ר"ת ובעל המאור פוסקים שאם מראש התכוון להסיר את המוקצה במהלך השבת, לא נעשה בסיס לדבר האסור. אך הרשב"א חולק עליהם.

הרשב"א הקשה על שיטתם מכך שנו הוא בסיס לדבר האסור, למרות שכבר בעת ההדלקה האדם מודע לכך שהנר עתיד לכבות, ואזי כבר לא יהיה בסיס לדבר האסור!

התוספת שבת תירץ שיש לחלק בין הכוונה להסיר את המוקצה מהבסיס במהלך השבת, לבין הידיעה שהמוקצה עתיד לסור מעצמו.

הפרי מגדים תירץ שיש להבחין בין מוקצה שניתן להסירו בין השמשות, והבחירה להשאירו במקומו הינה זמנית, לבין מוקצה שאין יכולת להסירו בין השמשות, אזי האדם מקצה את הבסיס מטלטול, למרות שמודע לכך שבהמשך השבת המוקצה יסור.

הפוסקים האחרונים (משנ"ב, שש"כ) פסקו שניתן לסמוך על ר"ת ובעל המאור בעת הצורך, אך רק בהתקיים התנאים הנובעים מהתירוצים הללו. כלומר – מותר במקום הצורך לטלטל חפץ שהיה עליו מוקצה בכניסת השבת, וכוונתו באותה עת הייתה שהמוקצה יוסר במהלך השבת, רק אם היה ניתן להסיר את המוקצה בין השמשות, וכוונתו הייתה להסיר את המוקצה באופן פעיל (ולא שהמוקצה סר מאליו).

חזרה לסוגיית קרני דאומנא – ביטול כלי מהיכנו באופן זמני

תלמוד בבלי מסכת שבת דף קנד עמוד ב

אמר רב הונא: היתה בהמתו טעונה כלי זכוכית - מביא כרים וכסתות ומניח תחתיה, ומתיר החבלים והשקין נופלים. והאנן תנן: נוטל את הכלים הניטלין בשבת! - כי קאמר רב הונא - בקרני דאומנא, דלא חזיא ליה. - והא קא מבטל כלי מהיכנו! - בשליפי זוטרי

ביררנו לעיל מדוע מותר להפיל את המוקצה לכרים והכסתות, ומדוע יש בכך הבחנה בין שליפי רברבי חוטרי. לפי ר"ת, הפלת מוקצה על כר בשבת הופכת אותו לבסיס לדבר האסור. במקרה זה כוונתו להפיל את המוקצה הלאה, ולכן אינו נעשה בסיס לדבר האסור, ואף אינו מבטלו מהיכנו. שליפי רברבי, לעומת זאת, לא ניתן להפיל, ולכן הכרים נהפכים לבסיס לדבר האסור, ובכך ביטל את הכלי מהיכנו.

בעל המאור כתב טעם נוסף לכך שהכר אינו נהפך לבסיס לדבר האסור – מכיוון שהעברת המוקצה אליו נעשית באמצע השבת, הכרים אינם נעשים בסיסים לדבר האסור. ובכל זאת, כאשר מדובר בשליפי רברבי, אין אפשרות להפיל אותם מהכרים (מכיוון שהם כבדים מדי, ועלולים להישבר). לכן האדם מחליט להשאיר אותם שם, ובכך מבטל את הכלי מהיכנו.

כפי שלמדנו לעיל, הרשב"א חולק על שני הדברים. לשיטתו, הנחת המוקצה על הבסיס באמצע השבת אוסרת את הבסיס כדין בסיס לדבר האסור, וכן כוונה להסיר בהמשך השבת איננה מועילה להסרת איסור הבסיס לדבר האסור באמצע השבת.

אמנם למדנו לעיל שלפי הרשב"א שני הדברים יחד כן מועילים. לפיכך, במקרה זה, לכאורה הבסיס לא ייהפך לבסיס לדבר האסור, מפני שהעברת המוקצה לבסיס נעשתה באמצע השבת, ומראש כוונתו להסיר את המוקצה בהמשך השבת. אם כך, ברור מדוע לפי אף אחת מהשיטות לא נוצר כאן בסיס לדבר האסור.

אך הרשב"א מעלה בעיה אחרת. הרשב"א סובר שאסור לגרום לבטל כלי מהיכנו אפילו לזמן קצר. לעיל למדנו שלפי ר"ת ובעלי התוספות איסור ביטול כלי מהיכנו נעשה כאשר בסיס לדבר האסור במשך השבת. לפי בעל המאור, בסיס לדבר האסור אינו יכול להיווצר באמצע השבת, ולכן לשיטתו איסור יצירת בסיס לדבר האסור מבוסס על חוסר יכולת (או חוסר רצון, אך מטעמים שכל אדם היה מתייחס אליהם כך) להסיר את

המוקצה באמצע השבת. מדברי הרשב"א עולה שחולק על שני הדברים. אמנם בסיס יכול להיווצר באמצע שבת, אך אסור לבטל כלי מהיכנו גם אם הוא אינו נהפך לבסיס לדבר האסור, ואין מניעה להסיר את המוקצה בהמשך. ביטול יכולת השימוש בכלי, אפילו לזמן קצר, הוא ביטול כלי מהיכנו.

חידושי הרשב"א מסכת שבת דף קנד עמוד ב

לא התירו אפילו ביטול לשעתו אלא להצלת הפסד מרובה ... והוא דמקשה התם (בסוגיית ביטול כלי מהיכנו) מכופין את הסל לפני האפרוחין שיעלו וירדו, ופרקינן משום דמותר לטלטלו אחר שירדו, דאלמא לא חיישינן לביטול שעה, י"ל דהתם נמי הפסד מרובה הוא, שאם לא יעלו לקניניהם, מתפזרים אילך ואילך ויאבדו, ואי נמי כיון דעשוין לירד מעצמן ואין צריך לטלטלן ואפילו מן הצד לא חיישינן

בסוגיית ביטול כלי מהיכנו (דף מ"ג ע"א) מוכיחים מהמשנה המתירה להניח את הסל כדי לסייע לאפרוחים לעלות ולרדת, למרות שהסל נאסר בזמן שהאפרוחים עוברים עליו. הגמרא מסיקה שמכיוון שמותר לטלטל את הסל אחרי שהאפרוחים יעברו, הכלי לא בטל מהיכנו. לכאורה זו ראייה שאין אסור לבטל את הכלי מהיכנו לזמן קצר! הרשב"א מציע שתי אפשרויות – א. מכיוון שהאפרוחים יורדים מהסל עצמאית, אין בכך אסור ביטול כלי מהיכנו. ב. יש במצב זה הפסד מרובה.

לכאורה ההסבר של ההפסד המרובה, נוגד את הגמרא. בגמרא נאמר שמותר לכפות את הסל מפני שמותר לטלטלו אחרי שירדו! אסור לבטל כלי מהיכנו אפילו זמנית.

אסור לבטל כלי מהיכנו, אפילו לצורך הפסד מרובה. במידה וישנו הפסד מרובה, מותר לבטל את הכלי מהיכנו, אם הביטול הוא זמני בלבד. זה המקרה של האפרוחים. הגמרא אומרת שאין כאן אסור ביטול כלי מהיכנו, מכיוון שהאפרוחים יעברו ויהיה מותר לו לטלטל את הסל. אך הרשב"א מבאר שזה נכון רק מפני שמדובר במצב של הפסד מרובה.

אחרי חידוד הנקודה הזאת, ניתן לבאר את החילוק בין שליפי רברבי חוטרי לפי שיטתו. עקרונית אסור להפיל את הקרני דאומנא על הכרים והכסתות, מפני שהוא מבטל את הכלי מהיכנו. מכיוון שמדובר במקרה של הפסד, מותר להפיל את הקרנא דאומני, אך רק אם ביטול הכרים מהיכנו הוא זמני. שליפי חוטרי ניתן להסיר בהמשך השבת. אין אפשרות להפיל את השליפי רברבי בהמשך השבת, ולכן אסור להפיל אותם על הכרים והכסתות. וכך מבאר הר"ן את שיטתו –

הר"ן על הרי"ף מסכת שבת דף סו עמוד ב

... לא מקרי מניח אלא בשהניחה על דעת שיעמוד שם, אבל הכא לא נתכוין אלא על דעת לשמטן ליכא משום בטול כלי מהיכנו, דביטול לשעה אינו ביטול אלא אם כן נתבטל לכולי יומא וזו היא שיטת הרי"ף (בעל המאור) ז"ל: ואחרים (הרשב"א) אומרים דכשם שאסור לבטל כלי מהיכנו לכל היום, ה"י אסור לבטלו למקצתו של יום, דאי לא תימא הכי, כי אקשינן בפרק כירה עליה דרב יוסף דאמר משום דקא מבטל כלי מהיכנו ממתניתין דנותנין כלי תחת הנר לקבל ניצוצות ואיצטריך לשנויי ניצוצות אין בהן ממש ... אלא ודאי אפילו לבטל כלי מהיכנו למקצת שבת נמי אסור, אלא דהכא משום פסידא הוא דשרינן, כיון דלא מבטל ליה לכולי יומא. ומשום הכי אוקימנא בשליפי חוטרי, דאי בשליפי רברבי, שאי אפשר לנערן, כיון דקא מבטל כלי מהיכנו לגמרי, לכל השבת, חמור טפי, ואפילו במקום פסידא לא שרו ליה רבנן. והיינו דאמרינן בגמרא "מהו דתימא להפסד מועט נמי חששו" דאלמא משום פסידא אתינן עלה

אם כך מתבררת לנו מחלוקת נוספת – לפי בעל המאור ור"ת אין אסור ביטול כלי מהיכנו אם הכלי אינו בטל מהיכנו למשך כל השאר השבת. לפי הרשב"א (וכן פוסקים הרמב"ן והר"ן) אסור לבטל כלי מהיכנו, אפילו באופן זמני.

להלכה – המג"א (סימן רסו ס"ק יד) פסק כרשב"א והר"ן, ובעקבותיו פסק המשנ"ב (סימן רסו ס"ק כז), שאסור לבטל כלי מהיכנו באופן זמני, אלא במקרים של הפסד מרובה. ברם, אם ניתן להסיר את המוקצה באופן מיידי, הם מודים שמותר (מג"א סימן רס"ה ס"ק ב, משנ"ב רס"ה ס"ק ה).

❖ הרחבות – ביטול כלי מהיכנו במקום הפסד

רבנות
סימן רסה סעיפים ג-ד
סימן רסו סעיף ט
סימן שי סעיף ו

סיכום

בסיס לדבר האסור וביטול כלי מהיכנו

במשנה (מסכת שבת פרק כא משנה ב) נאמר שאם מוקצה מונח על חפץ שאדם רוצה להשתמש בו או בתוכנו במהלך השבת, מותר להפיל את המוקצה מהחפץ. אם אין אפשרות להפיל את החפץ במקומו, הוא יכול לטלטלו למקום אחר ולהפילו שם (בגמרא, מסכת שבת דף קמ"ב ע"ב) מרחיבים את ההיתר הזה יותר).
 בגמרא (שם) מציין רב הונא בשם רב שההיתר הוא בתנאי שהחפץ לא נעשה בסיס לדבר האסור. בסיס לדבר האסור נוצר רק אם המוקצה הונח על החפץ, ולא נשכח עליו.
 מדברי רב יהודה בשם רב (שם דף מ"ד ע"ב) מבואר שהבסיס נאסר כל עוד המוקצה עליו, ואם הוא היה עליו בין השמשות – הבסיס נאסר, גם אם המוקצה סר מהבסיס במהלך השבת. הדברים נפסקו בשו"ע והרמ"א (סימן ש"י סעיף ז).

ביטול כלי מהיכנו

מהמשנה (מסכת שבת פרק ג' משנה ו) והגמרא (מסכת שבת דפים מ"ב ע"ב-מ"ג ע"א) עולה שאסור לגרום למוקצה להיות מונח על חפץ בשבת, מפני שבמעשה זה מבטל את החפץ-הכלי מהיכנו. מדוע אסור לבטל כלי מהיכנו? מדברי רש"י על אתר נשמע שאסור לקבע את הכלי במקומו, מפני שיש בכך דמיון לבניה. הרמב"ם מבאר שכאשר הורס את אפשרות השימוש בכלי, הרי הוא כסותר את הכלי.
 האם הכלי אכן מבוטל משימוש? מהברייתא בדף מ"ד ע"ב נשמע שהבסיס נוצר בכניסת שבת בלבד? כאמור בדף קמ"ב ע"ב, יתכן מצב בו מוקצה מונח על בסיס, אך ניתן לנער אותו ממנו. אם ניתן לנער את המוקצה מהבסיס, הוא אינו בטל מהיכנו! למדנו שני אפשרויות מרכזיות ליחס בין כיוונים מרכזיים בראשונים –
 א. מדברי בעלי התוספות בדף מ"ד ע"ב עלה כך –

אם חפץ הונח על הבסיס בשכחה – מנער את הבסיס והמוקצה נופל, במקום שלא יפגע בחפצים אחרים.
 מוקצה שהונח בכוונה על הבסיס, והיה מונח שם בין השמשות – אוסר את הבסיס, בין אם המוקצה עליו ובין אם לאו.
 אם המוקצה הונח בכוונה במשך השבת – אסור לטלטל את הבסיס, ואסור להפיל את המוקצה. ברם, אם המוקצה סר מהבסיס, מותר לטלטל את הבסיס.

אם יודע שהמוקצה עתיד ליפול למקום מסוים – אסור להניח שם חפץ בכדי שיהווה בסיס למוקצה, מכיוון שבמקרה זה טלטול הבסיס ייאסר, וזהו איסור ביטול כלי מהיכנו.
 ב. מדברי בעל המאור והגהות אשרי עלה כך –

בסיס לדבר האסור נוצר רק אם הוא מונח על הבסיס בין השמשות, בכניסת השבת.
 אם הוא הונח כך בכוונה תחילה – נעשה בסיס לדבר האסור. אחרת, הוא אינו בסיס לדבר האסור, ומותר לנער את הבסיס מהמוקצה שעליו ולהשתמש בו.

אסור להניח בשבת כלי באופן שיקבל אליו מוקצה במהלך השבת, אם אין אפשרות מעשית לנער את המוקצה ממנו. אך אם ניתן לנער את המוקצה מעל גבי הכלי, אין בכך איסור – מותר להניחו לקבל את המוקצה, ולאחר מכן לנער את המוקצה ממנו ולטלטל את הכלי.

המחלוקות אודות יצירת בסיס באמצע השבת, וכוונה להסיר את המוקצה במשך השבת

יצירת בסיס באמצע השבת – לפי בעל המאור בסיס לדבר האסור אינו נוצר באמצע השבת. לפי בעלי התוספות והרשב"א – בסיס לדבר האסור יכול להיווצר באמצע השבת.

כוונה להסיר את המוקצה בהמשך השבת – לפי ר"ת ובעל המאור – בסיס אינו נאסר כבסיס לדבר האסור אם בשעת ההנחה מתכוון להסירו במשך השבת. לפי הרשב"א – כוונה זו אינה מונעת מהפיכתו לבסיס לדבר האסור.

כאשר שני הדברים מתקיימים – לפי בעל המאור – כל סיבה עומדת בפני עצמה כהיתר מהיות בסיס לדבר האסור. לפי ר"ת – הכוונה מצילה אותו מהפוך לבסיס לדבר האסור, אך הגעתו באמצע השבת אינה משנה דבר. לפי הרשב"א – רק השילוב מציל את הבסיס מאיסור.

האם הבסיס נאסר אם מתכוון להסיר את המוקצה בהמשך השבת?	האם בסיס לדבר האסור יכול להיאסר באמצע השבת?
לא	לא
לא	כן
כן, אלא אם כן הבסיס נוצר באמצע השבת	כן, אלא אם כן כוונתו להסיר את המוקצה בהמשך השבת

הפסיקה בעניין רצון להסיר את המוקצה באמצע השבת

ר"ת ובעל המאור פוסקים שאם מראש התכוון להסיר את המוקצה במהלך השבת, לא נעשה בסיס לדבר האסור. אך הרשב"א חולק עליהם.

הרשב"א הקשה על שיטתם מכך שגור הוא בסיס לדבר האסור, למרות שכבר בעת ההדלקה האדם מודע לכך שהנר עתיד לכבות, ואזי כבר לא יהיה בסיס לדבר האסור!

התוספת שבת תירץ שיש לחלק בין הכוונה להסיר את המוקצה מהבסיס במהלך השבת, לבין הידיעה שהמוקצה עתיד לסור מעצמו.

הפרי מגדים תירץ שיש להבחין בין מוקצה שניתן להסירו בין השמשות, והבחירה להשאירו במקומו הינה זמנית, לבין מוקצה שאין יכולת להסירו בין השמשות, אזי האדם מקצה את הבסיס מטלטול, למרות שמודע לכך שבהמשך השבת המוקצה יסור. הפוסקים האחרונים (משנ"ב, שש"כ) פסקו שניתן לסמוך על ר"ת ובעל המאור בעת הצורך, אך רק בהתקיים התנאים הנובעים מהתירוצים הללו. כלומר – מותר במקום הצורך לטלטל חפץ שהיה עליו מוקצה בכניסת השבת, וכוונתו באותה עת הייתה שהמוקצה יוסר במהלך השבת, רק אם היה ניתן להסיר את המוקצה בין השמשות, וכוונתו הייתה להסיר את המוקצה באופן פעיל (ולא שהמוקצה סר מאליו).

ביטול כלי מהיכנו באופן זמני

בסוגיית קרני דאומנא מדובר במצב במצב שאדם מבקש להפיל מוקצה על גבי כרים וכסתות באמצע השבת (מטעם זה לפי בעל המאור לא מדובר בבסיס לדבר האסור) באופן זמני (מטעם זה, הן לפי בעל המאור והן לפי ר"ת, לא נוצר במצב זה בסיס). לפי הרשב"א, רק בצירוף שני הטעמים הללו לא נוצר בסיס לדבר האסור.

לפי בעל המאור ור"ת, במידה וניתן להסיר את המוקצה במשך השבת, לא יהיה בהעברת המוקצה לבסיס איסור ביטול כלי מהיכנו.

אך מהקשר הסוגיה הרשב"א למד שההיתר להפיל את המוקצה אל הבסיס מבוסס הוא רק מחמת שמדובר במקרה של הפסד מרובה. מכלל הדברים אנו למדים שלפי הרשב"א (וכן הרמב"ן והר"ן) אסרו את ביטול הכלי מהיכנו אפילו באופן זמני, אלא אם כן מתקיימים אחד משני תנאים נוספים – א. ניתן להסיר את המוקצה באופן מיידי. ב. מדובר במקרה של הפסד מרובה. להלכה – המג"א (סימן רסו ס"ק יד) פסק כרשב"א והר"ן, ובעקבותיו פסק המשנ"ב (סימן רסו ס"ק כז), שאסור לבטל כלי מהיכנו באופן זמני, אלא במקרים של הפסד מרובה. ברם, אם ניתן להסיר את המוקצה באופן מיידי, הם מודים שמותר (מג"א סימן רס"ה ס"ק ב, משנ"ב רס"ה ס"ק ה).

בשיעור זה הגדרנו את היחס בין ביטול כלי מהיכנו לבין בסיס לדבר האסור. בשיעור הבא נעסוק בגדרי בסיס לדבר האסור.